

УДК 321.64(092):[930.253+801.81](477.87)

Павло Леньо
(Ужгород)

КУЛЬТ СТАЛІНА НА ЗАКАРПАТТІ (в архівних даних, фольклорі та усних свідченнях)

На теренах Закарпаття культ Сталіна з'явився в досконалому канонічному вигляді. Згідно з ним, вождь є батьком великої сім'ї, членами якої закарпатці стали після Другої світової війни, про що незабаром пошкодували. Закарпатська Україна ввійшла до складу Української РСР в 1946 році. Однак радянська символіка її символічного простору, формування й поширення культу вождя розпочалися задовго до колективізації та перетворення краю в Закарпатську область. Місцеве населення володіло досвідом проживання в одній з найбільш демократичних країн міжвоєнної Європи – Чехословаччині. Проте внаслідок активної пропаганди «виробників» культу воно доволі легко перейняло «цінності» радянського тоталітарного суспільства, зокрема й «любов» до лідера країни Рад.

Ключові слова: Закарпатська Україна, Сталін, ідентичність, радянська пропаганда, «виробництво» культу вождя.

На Закарпатті культ Сталина появился в совершенном каноническом виде. Согласно ему, вождь является отцом большой семьи, членами которой закарпатцы стали после Второй мировой войны, о чем вскоре пожалели. Закарпатская Украина вошла в состав Украинской ССР в 1946 году. Однако советизация ее символического пространства, формирование и распространение культа вождя начались задолго до коллективизации и преобразования края в Закарпатскую область. Местное население владело опытом проживания в одной из самых демократических стран межвоенной Европы – Чехословакии. Но в результате активной пропаганды «производителей» культа оно достаточно легко позаимствовало «ценности» советского тоталитарного общества, в том числе и «любовь» к лидеру страны Советов.

Ключевые слова: Закарпатская Украина, Сталин, идентичность, советизация, пропаганда, «производство» культа вождя.

The Stalin cult has appeared in Transcarpathian region in its perfect canonical form. According to it, the country leader is the father of a large family. The inhabitants of Transcarpathia have become the members of this family after World War II. However they have regretted this fact soon. Transcarpathian Ukraine has become a part of the USSR in 1946. But the Sovietization of its symbolic space, the formation and propagation of the Stalin cult has started long before the transformation of this territory into the typical Soviet region of Transcarpathia. The local Ukrainian-Rusyn population has known an experience to live in Czechoslovakia as one of the most democratic countries of the interwar Europe. Despite this, they have not been prepared for the active propaganda of the Stalin cult producers. As a result, they have taken naturally the values of the Soviet totalitarian society, including the boundless love to the Soviet country leader.

Keywords: Transcarpathian Ukraine, Stalin, identity, Sovietization, propaganda, the leader's cult production.

Останні двадцять п'ять років життя українського суспільства можна охарактеризувати як час перманентних соціальних катаклізмів та кризових явищ в економіці. Значна частина населення песимістично сприймає дійсність і ностальгує за радянською епохою, яку поділяє на періоди за правлінням тих генсеків, що були при владі тривалий час, – Сталіна, Хрущова, Брежнєва та Горбачова.

Від закарпатських інформантів (віком від 60 років і старших) було отримано чимало рефлексій про період стабільності та пристойний рівень життя за часів Леоніда Брежнєва. Зафіксовані під час бесід

спогади про період радянської країни, що почався після 1944 року, коли війська Червоної Армії зайняли тодішню Підкарпатську Русь, були не лише негативними. Чимало співрозмовників, згадуючи важкі повоєнні часи, заборону церкви, репресії, колективізацію, будівництво соціалізму та інші особливості інкорпорації краю до складу Радянського Союзу, нерідко з повагою пригадували Сталіна, досить індиферентно відзивалися про Хрущова та зазвичай позитивно – про Брежнєва.

Оскільки радянський період на Закарпатті тривав доволі довго, то в цій розвідці спробуємо розглянути особливості

становлення культу Сталіна та ставлення до нього місцевого населення. Джерелом рефлексій стали спогади закарпатців, більшість із яких народилися в міжвоєнний період та застали чехословацьке правління, угорську окупацію часів Другої світової війни, прихід радянської влади.

Упродовж жовтня 1944 року війська Червоної Армії з боями зайняли територію Підкарпатської Русі (міжвоєнна назва Закарпатської області в складі Чехословаччини). Зазначимо, що місцеві русини-українці не мали такого травматичного досвіду, пов'язаного з перебуванням тут німецьких та угорських військ, яким володіли українці УРСР. Тому вони відчували одночасно і радість, оскільки фронт пішов на захід, і страх, адже не знали чого очікувати від прибулої армії. Враження від перших контактів нерідко були не на користь червоноармійців. В обласному архіві [2] та спогадах інформантів [12]; (ГМЮ; СІП) знаходимо чимало свідчень про мародерство, грабунок, побиття й випадки гвалтувань [10] бійцями Червоної Армії.

У листопаді 1944 року I з'їзд Народних Комітетів Закарпатської України прийняв Маніфест про возз'єднання Закарпаття з Українською РСР. Ратифікація договору між СРСР та Чехословаччиною, яка легітимізувала цей процес, відбулася впродовж літа – осені 1945 року. Однак радянізацію Закарпатської України та відповідну зміну культурного ландшафту краю розпочали відразу після прийняття Маніфесту. Було проведено кілька етапів перейменувань населених пунктів і вулиць, запроваджено революційні свята, прийнято радянську символіку, встановлено пам'ятники солдатам Червоної Армії та радянським вождям. Доволі швидко вулиці й площі краю зарясніли типовими бюстами і скульптурами Леніну та Сталіну (при кількісній перевазі останнього). Зокрема, станом на 1949 рік у м. Рахові було чотири скульптури Сталіну й тільки одна – Леніну [1]. Ці, а також усі подальші кроки влади засвідчують значний досвід відпрацьованої технології «продукування» культу Сталіна, який на територію Закарпаття привнесли вже в готовому канонічному вигляді.

Місцева преса, яку створили відразу після проголошення Закарпатської України, активно включилася в пропагування

образу радянського лідера, використовуючи такі слова, як «вождь», «батько», «учитель» тощо. У післявоєнні роки газети обласних органів влади («Закарпатська Україна», «Закарпатська правда», «Советское Закарпатье», «Молодь Закарпаття») доносили до населення інформацію зі всесоюзної «Правди» та частково інших республіканських видань. Низка районних газет дублювала фактично все, що публікувалося в газетах обкому Комуністичної Партії Закарпатської України. Промовистими є їхні назви: «Сталінське слово» (м. Хуст), «Сталінський прапор» (м. Виноградів), «Прапор перемоги» (м. Мукачево), «Сталінським шляхом» (сmt Великий Березний), «Ленінським шляхом» (м. Рахів), «Радянська Верховина» (сmt Міжгір'я) та ін. Тут маємо саме той випадок, коли зміст газет повністю відповідав їхнім назвам.

Видання були кишеньковими партійними органами, що успішно виконували функцію комунікації з населенням, і цю їхню роль у процесі конструювання колективної ідентичності важко переоцінити. На першій сторінці газет друкували фотографії Сталіна, які в нав'язливій формі створювали візуальний образ мудрого правителя, видатного воєначальника, батька нації. Технологія відбору зображень для цієї мети бере початок від 1920-х років [11]. На сторінках закарпатської преси також друкувалися колективні листи краян до вождя з проханнями, привітаннями, побажаннями, трудовими зобов'язаннями та навіть політичними наказами. Це були формальні, замовні політичні накази, адресовані Сталіну, на кшталт: «*Не йти на поступки імперіалістам*»; «*Знайти і покарати внутрішніх ворогів радянського ладу*» тощо. У пресі також часто вміщували його інтерв'ю з іноземними журналістами або ж тлумачення складних питань, відповідей на які потребував народ.

Усі ці, а також інші речі створювали в людей враження безпосереднього контакту з лідером країни Рад. Вони формували неправдиве відчуття великої родини, де кожен є членом єдиної радянської сім'ї на чолі з батьком Сталіним; конструювали хибний світогляд закарпатців як частини радянської нації та країни, де улюбленою столицею є Москва і т. ін. Очевидно, та частина місцевого населення, яка здобула

вищу освіту в міжвоєнні часи, ілюзій з приводу особистості Сталіна фактично не плекала. Утім, оскільки більшість людно-ності краю тоді складало неписьменне та малоосвічене селянство, то саме воно було основним споживачем пропаганди, долучившись до процесу «виробництва» культу вождя й поповнивши ряди його шанувальників.

Газетна інформація доповнювалася зовнішніми атрибутами культу: головні вулиці та площі називалися іменем вождя. Встановлення пам'ятників Сталіну глибоко релігійна спільнота Закарпаття сприймала як відверте ігнорування заповіді «не створи собі кумира». Можливо, саме тому нова влада не пішла відразу шляхом повної заборони церкви, адже закономірно, що в очах місцевого суспільства Сталін не міг конкурувати з Богом. Однак минуло не дуже багато часу, і 1949 року керівництво ліквідувало греко-католицьку церкву, а православну поставило під свій контроль.

На теренах краю масово тиражували плакати зі Сталіним, Леніним та Хрущовим, річні календарі зі Сталіним, друкували іншу візуальну пропаганду [3]. Не відставали скульптури й художники, які отримали можливість непогано заробляти, виконуючи нескладну роботу з копіювання тиражованих зображень вождя. Як результат – відбулося катастрофічне падіння якості їхніх виробів, а тому трохи згодом довелося запроваджувати контроль за такими творіннями.

У перший рік радянської влади на Закарпатті було запроваджено низку офіційних свят [5]: 1 травня (День міжнародної солідарності трудящих), 23 лютого (День Червоної Армії), 7 листопада (День Жовтневої революції). Були й ті, що прямо пов'язувалися з іменем Сталіна: 5 грудня (День Сталінської конституції), 18 серпня (День Сталінської авіації) тощо, які підсилювали ефект постійної присутності вождя в житті суспільства. Крім загальнодержавних свят, відзначали й ті, що стосувалися недавньої місцевої історії, зокрема, річницю проголошення Маніфесту про возз'єднання Закарпаття з Українською РСР, День визволення краю від «угорських та німецьких окупантів» та ін.

Судячи з окружних звітів, населення активно включалося в проведення державних урочистостей – зазвичай рево-

люційні й радянські свята відвідували десятки тисяч «трудящих» у містах та сотні-тисячі – у селах [4]. Однак у тих самих архівних документах подано інформацію, що урочистості були ретельно сплановані [6], оскільки існували деталізовані сценарії, були списки обов'язкових лозунгів та портрети вождів, що їх мали нести трудящі і т. ін. Вони не дарували відчуття радості та не були подіями в дусі бахтінської карнавалізації, а стали «добровільно-примусовим» обов'язком, який швидко нівелював значення урочистих дат у свідомості людей.

Не варто, утім, суперечити тому факту, що перші місяці радянської влади населення сприймало з піднесенням, адже сподівалося на краще життя. Тому й на урочистості країни ходили з ентузіазмом. Тим більше, що спершу не забороняли відзначати церковні свята (зокрема Різдво) чи використовувати в офіційних церемоніях елементи релігійного культу. Наприклад, на честь перемоги у війні 12 травня 1945 року в Ужгороді відбувся офіційно санкціонований органами влади церковний подячний молебен [7], а в селах у дні революційних свят били в церковні дзвони [4]. До 1949 року паралельно з православною продовжувала діяти греко-католицька церква, а поряд із пам'ятниками радянським лідерам могли бути церковні хрести з розп'ятим Ісусом.

Дещо згодом, коли Закарпатська Україна стала областю в складі Української РСР, розпочалися радянські будні, колективізація, репресії, атеїзація краю тощо. Життя трудящих занадто відрізнялося від їхніх сподівань, офіційні державні урочистості нагадували рутинний обов'язок, а не свято. За кумедним свідченням, для багатьох краян уся різниця в радянських святкуваннях була тільки у вазі портретів лідерів країни, які несли на парадах: одні – важчі, інші – легші (БОЮ). Не надто суперечать спогадам сучасників відомості, зафіксовані в середині 1950-х років. Одним з таких є щоденник студента Ужгородського університету Василя Кушніра [9], за зміст якого автора згодом виключили з навчального закладу й арештували. Там є нотатки, як люди вимушено посміхаються та демонструють радість, одночасно знемагаючи під ношею важких портретів радянських вождів під час парадів.

Негативно ставилися до становища в країні та особи Сталіна представники інтелігенції, тоді як основна маса селянського населення широко вірила у вождя. Якщо узагальнити спогади таких інформантів, то побачимо авторитетну постать, яку боялися керівники всіх рівнів. В уяві пересічного жителя нерідко виникає образ скромної в побуті людини: *«Він ходив дуже просто. В кирзаках ходив, в куфайці, – його не було розпізнати від других»* (ЛАМ). Утім, за зовнішністю простої людини бачили особу з надприродними властивостями. Зокрема, у с. Лазещина при будівництві зруйнованого в боях залізничного мосту напроти місця, де працювали ремонтники, встановили великий портрет Сталіна. Очевидно, його поставили із пропагандистською метою, однак серед гуцулів поширилася чулка про сакральну силу зображення, і що ніби вождь наглядає за робітниками, аби ті не сміли порушувати трудовий порядок та працювали на совість (КІО).

Місцеві «газдовиті» селяни сприймали Сталіна як хорошого господарника. У пам'яті респондентів закарбувалося, що за сталінських часів кожного жовтня (саме на чергову річницю «визволення краю від німецько-угорської окупації») відбувалося планове падіння цін та невелике зростання зарплатні. Простих людей приваблювало те, що коли прибували вагони з товарами широкого вжитку, то їх розподіляли «по справедливості» серед населення: *«Ціни дешеві були при Сталіну. <...> Привозили шерстяники з Китаю, багато товарів було»* (МСС). Одночасно представники влади стежили, щоб ніхто зі спекулянтів не скуповував надлишків. Визнаючи факти репресій священників, арештів керівників і простих людей, респонденти вважають, що водночас *«ніхто не смів красти»*; *«він був жорсткий чоловік, <...> він наводив порядок. Війна закінчилася, і все відстроїв»*; *«був [тобто діяв. – П. Л.] закон»* (АІВ; ІЮЮ). Узагальнює думку значної кількості респондентів такий вислів: *«Я знаю, що Сталін був ізверг, або типир задумовуюся, може, він і добре робив. Чесний чоловік не має́ся бояти розстрілів»* (ІЮІ). Чимало селян тоді вірили, що Сталін не має відношення до репресій. Один з інформантів розповів, що коли арештували їхнього священника, то *«село його спасло,*

начали писати до Сталіна, що вун не винуватий, вун хороший чоловік» (КІС). Висловлені спогади, гадаю, переконливо підтверджують факт, що міфологічна віра «в доброго царя» та ідеали соціальної рівності й справедливості до цього часу є характерними ознаками світогляду місцевих жителів літнього віку. Очевидно, на респондентів впливає сучасне становище в країні, коли державні посадовці використовують владу для власного збагачення, тому мрії про «порядного тирана, що навів би порядок», часто витісняють негативні спогади про важке життя в середині минулого століття на другий план.

Значно більше інформації про культ Сталіна знаходимо в спогадах про його смерть (5 березня 1953 р.). Загалом отримані свідчення можна поділити на три групи. Більшість респондентів констатують розпач, голосіння та сльози багатьох краян: *«Ви знаєте, люди ревли, ревіли таке, ги би за якимсь рідним»* (ІЮІ); *«Усісь ме онаділи, ош умер. Батько умер! <...> Вірили, ош умер, банували, – як дале буде!?»* (ІЮЮ); *«Один у нас сусід <...> та й каже: “Ой, нянько наш вмер, уже тепер буде голод”»* (ПМВ). Значна частина населення свої сподівання щодо добробуту й майбутнього розвитку пов'язувала з вождем. Цікаво, що інформанти цієї групи дуже рідко зізнавалися, що теж плакали чи тужили. Описуючи масове горе з приводу смерті вождя, респонденти часто виправдовують сучасників: *«Тоді не мож було інакше»*; *«Не знали, що він такий»*.

Друга група інформантів оповідала про радість і полегшення після звістки, *«що пішов такий кровопивця, що люди нищив та забирал в тюрми, та судив за даром»* (ПММ). Респонденти вважають, що за ним тужили тільки щирі комуністи й ті, хто тоді добре жив. Щодо інших, то вони тільки вдавали сум, *«бо інакше не можна було»* (МІІ); *«плакали всі <...>, але то всьо штучно було»* (КОМ). Прикметно, що, розповідаючи про відчуття з приводу смерті вождя, деякі з другої групи інформантів зазначали: *«Здох, вмер та й усьо»* (ІМЮ). Цим самим вони зараховують вождя до розряду не людей (або навіть «нелюдей»), адже дієслово «здох» («здих») на Закарпатті вживають тільки у випадку смерті тварин або дуже поганих людей та душоубів.

Ще одна незначна група відомостей зафіксована від тодішніх учнів шкіл або студентів училищ. Усвідомлення факту, що Сталіна не стало, не змінило ходу їхнього життя та думок. А траурні вихідні дні, проголошені в закладах освіти, учні та студенти використовували для задоволення: відпочивали, гуляли, каталися на лижах чи санках тощо (ГІФ; ММІ; АІВ).

Усі респонденти наголошують, що особливо болісно смерть Сталіна переживали люди зі східних областей УРСР та республік Союзу, яких сюди направили як спеціалістів або на керівні посади. Багато з них через депресію та розпач вибули зі строю на кілька днів чи навіть більше. Атеїстичний світогляд не допускає віри в життя після смерті, тому усвідомлення скінченності буття сакральної особистості, від якої, здавалося, залежить усе в країні, стало шоком. Утім, для місцевих селян, із характерною для них релігійністю, смерть була природним явищем. У дні смерті й поховання вождя спостерігався бурхливий вибух емоцій та загальне горе. Один інформант навіть провів таку аналогію, що люди ридали так, як у 2011 році громадяни Північної Кореї прощалися з Кім Чен Іром (ВММ). Однак зовсім скоро життя більшості закарпатців швидко ввійшло у звичний ритм.

Цікаво, як звістку про смерть вождя повідомили дітям у школах. Один респондент пригадує: *«Учитель зібрав батьківські збори і сказав: “Як вам казали, Бог є, а далі нема, так і про Сталіна. Будьте обережні, щоб ви не проговорились”»* (ЮВІ). Аналогії з Богом засвідчують, що культ Сталіна на Закарпатті у формальному вимірі набув довершеного вигляду. Інший інформант, тодішній п'ятикласник, пригадав, як до них зайшла класний керівник і сказала: *«Діточки, сідайте, помер ваш батько!»* Далі вона почала скугоніти ї: *“Я зараз піду у вчительську, а ви два дні у школу не ідете. Будете дома сидіти, як будуть поїзда гудіти, машини сигналізувати”»* [тобто будете чекати і слухати траурні процесії. – П. Л.] (АІВ). Подібну історію розповіла інша тогочасна школярка: *«В школі вчителі нас зібрали у великому класі і тоді: “Помер батько Сталін”. Ми так плакали. Вчителі та й ми мусіли плакати, бо помер наш батько. Відки ми, діти, знали... За Сталіна ми після узна-*

ли...» (ЗМЮ). Тобто дітей змалку ростили з усвідомленням, що вони мають не тільки кровного, а ще й загального батька. А ось що пригадував інший респондент: *«Був мороз страшний, снігу повно було. Директор наша, Аглакова, вийшла така, що стояти не могла. Плакала, опухла від сліз. Сказала: “Діти, умер наш Сталін”. Вихідних нам дали три дні. Дорослі – хто як. Хто плакав, хто – ні. А нам што... Ми на снігу каталися, бо вихідні у нас»* (ГІФ).

Імовірно, що більшість тогочасного місцевого населення широко переживала смерть радянського лідера, тоді як значно менша частина так само широко (однак по-тай) через цю подію тішилася. Архівні відомості підтверджують таке твердження. Зокрема, у 1956 році членів первинних парторганізацій області ознайомлювали з доповіддю Хрущова про культ Сталіна. Це викликало масу запитань, наприклад: чи можна Сталіна й далі вважати геніальним воєначальником та політичним діячем [1]. Окрім того, в області продовжували встановлювати пам'ятники Сталіну протягом чотирьох років після його смерті – до 1957 року.

Очевидно, чимало закарпатців навіть наприкінці 1950-х років продовжували вважати його визначною особистістю. Тобто варто критично ставитися до слів, що 5 березня 1953 року багато людей плакали тільки тому, що *«інакше не можна було»*. На запитання *«Чого боялися люди в ті часи?»* респонденти відповідали, що не Сталіна, а доносів чи інших людей (АІВ; ЮВІ). Цікавими в контексті останнього питання були інтерв'ю з репресованими людьми. Наші з ними розмови засвідчили, що навіть у них немає персоніфікованої ненависті та протесту проти Сталіна, точніше вони є, але радше до всієї радянської системи. Зафіксовано тільки одне свідчення про персональне негативне ставлення до вождя. Воно належить дитині, яка ходила до 4 класу, – хлопчик позбиткувався над портретом Сталіна та звинуватив його в проблемах матері на роботі (АІВ).

Слід зазначити, що негативне ставлення до особи Сталіна спостерігається в зразках фольклору [13]. Найпоширеніші серед них такі:

1) *«Якби не руський брат, не нищив би нас Сталін-кат»;*

2) «Спасибі Сталіну-грузину, ож забрав з двора скотину»;

3) «У Радянському Союзі всі служать Сталіну-катузі»;

4) «Хоч убивці, хоч Іуди – люблять культ радянські люди»;

5) «КПРС – сталінський прес»;

6) «Ленін селянам землю дав, а Сталін відібрав».

Виглядає так, ніби народна мудрість рефлектує справжні, синхронні із життям Сталіна, народні думки та почуття, пов'язані з цією людиною. Однак дуже сумнівно, що згадані приказки вільно побутували в народі в ті часи. Крім того, уважний погляд на приказки дає підстави датувати їх походження пізнішим часом, коли культ Сталіна був розвінчаний унаслідок хрущовської «відлиги». Прикладом є приказка № 4, де використано поняття «культ». Воно не було поширене в суспільному мовленні мінімум до 1956 року, а з'явилося згодом, коли Хрущов на XX з'їзді ЦК КПРС зробив таємну доповідь про «Про культ особи та її наслідки», яку, до речі, широко оприлюднили тільки в 1989 році. Приказка № 5 теж пізнього походження, адже ВКП(б), тобто Всесоюзна комуністична партія (більшовиків), тільки в 1952 році змінила назву на КПРС (Комуністична партія Радянського Союзу). Ця назва не могла відразу ввійти в активну пам'ять народу, тому, вірогідно, приказка з'явилася значно пізніше. Приказка № 6 прямо відсилає нас до періоду хрущовської «відлиги», коли постать Леніна почали активно пропагувати та протиставляти Сталіну, чого не могло бути, зокрема, у часи Брежнєва, які характеризувалися частковим відновленням авторитету Сталіна в контексті формування міфу про його роль у жертвої та переможній Великій Вітчизняній війні.

Загалом можна дійти висновку, що культ Сталіна в повоєнні роки доволі швидко пустив глибоке коріння серед місцевого населення Закарпаття, а його критика й імідж ката сформувалися вже значно пізніше, після смерті «вождя». Цікаво, що закарпатці усвідомлювали негативні сторони радянізації життя, порівняно з демократичним чехословацьким та навіть угорським режимом. Однак, на диво, вони виявилися відкритими для впливу радянської пропаганди. Серед причин: доволі низький освітній рівень

та патріархальний світогляд населення, зміна статусу з меншини на титульний етнос і, як наслідок, залучення до процесів творення «своєї» держави, активна діяльність «виробників» культу.

Слід також усвідомлювати факт, що все це відбулося в середині минулого століття. І, як показують події останніх років, навіть на початку XXI ст. немає гарантій, що суспільство досить захищене від пропаганди. В умовах глибоких соціальних потрясінь та економічних катаклізмів для значної частини українського соціуму характерна ностальгія за радянським часом. Відповідно, завжди існує соціальний запит на появу авторитарного лідера, який зможе навести порядок у країні, а тому феномен дослідження сталінського культу в Україні ще чекає подальших досліджень.

Джерела та література

1. Державний архів Закарпатської області (далі – ДАЗО), ф. 1, оп. 1, спр. 2812, арк. 1–6.
2. ДАЗО, ф. Р-14, оп. 1, спр. 192, арк. 1–36.
3. ДАЗО, ф. 4, оп. 1, спр. 150, арк. 16.
4. ДАЗО, ф. 4, оп. 1, спр. 189, арк. 1–5.
5. ДАЗО, ф. Р-14, оп. 1, спр. 258.
6. ДАЗО, ф. Р-14, оп. 1, спр. 242, арк. 1–2.
7. ДАЗО, ф. Р-14, оп. 1, спр. 241, арк. 1–2.
8. ДАЗО, ф. 1512, оп. 1, спр. 36, арк. 60.
9. Центральний державний архів громадських об'єднань України, ф. 1, оп. 24, спр. 5141, арк. 132.
10. *Офіцинський Р. А.* «Сонце довгожданої волі». Коли маємо святкувати день визволення Закарпаття і всієї України? І чи визволення? // Сталеві нерви тореадора... Україна. 2009–2014 / Роман Андрійович Офіцинський. – Ужгород : Гражда, 2014. – С. 134–140.
11. *Плампер Я.* Алхимия власти. Культ Сталина в изобразительном искусстве / Ян Плампер. – Москва : Новое литературное обозрение, 2010. – 496 с.
12. *Росоха М. І.* Ми діти війни // Березово – колиска моєї душі. Художньо-документальні оповіді та матеріали / Росоха Марія Іванівна. – Ужгород : ПП Данило С. І., 2014. – С. 130–132.
13. *Чорі Ю.* Слово – не полова. (Закарпатські народні прислів'я, приповідки, приказки...) / Юрій Чорі. – Ужгород : Полічка «Карпатського краю», 1995. – Т. I–II. – Ч. III. – 1161 с.

Список інформантів

АІВ – Агешук Іван Васильович, 1940 р. н. Записала Д. Мороз 13 липня 2017 р. у смт Ясіня Рахівського р-ну Закарпатської обл.

БОЮ – Брензович Олена Юріївна, 1947 р. н. Записала О. Пекар 19 липня 2017 р. у с. Зарічово Перечинського р-ну Закарпатської обл.

ВММ – Вагера Микола Михайлович, 1950 р. н. Записали А. Вашкеба та В. Леньо 8 липня 2015 р. у с. Невицьке Ужгородського р-ну Закарпатської обл.

ГІФ – Говдан Іван Федорович, 1938 р. н. Записав П. Леньо 18 грудня 2016 р. у с. Оріховиця Ужгородського р-ну Закарпатської обл.

ГМЮ – Гомада Марія Юріївна, 1931 р. н. Записали П. Леньо та В. Леньо 17 липня 2015 р. у с. Яроч Ужгородського р-ну Закарпатської обл.

ЗМЮ – Зінчук Марія Юріївна, 1941 р. н. Записали О. Орос і Н. Кучмаш 13 липня 2016 р. у с. Водиця Рахівського р-ну Закарпатської обл.

ІОЮ – Ісак Юрій Юрійович, 1930 р. н. Записав П. Леньо 28 липня 2017 р. у с. Великі Ком'яти Виноградівського р-ну Закарпатської обл.

ЙМЮ – Йосипчук Микола Юрійович, 1923 р. н. Записала О. Гріга 20 липня 2017 р. у с. Богдан Рахівського р-ну Закарпатської обл.

ЙЮІ – Йонаш Юрій Іванович, 1944 р. н. Записала Д. Мороз 18 липня 2017 р. у с. Білин Рахівського р-ну Закарпатської обл.

КІО – Климпуш Іван Олексійович, 1936 р. н. Записали П. Леньо та Д. Мороз 4 липня 2017 р. у с. Лазещина Рахівського р-ну Закарпатської обл.

КІС – Колодій Іван Степанович, 1930 р. н. Записали А. Вашкеба та М. Гаєвий 3 липня 2015 р. у с. Оноківці Ужгородського р-ну Закарпатської обл.

КОМ – Ковач Олена Михайлівна, 1938 р. н. Записали О. Орос та Н. Кучмаш 16 липня 2016 р. у смт Великий Бичків Рахівського р-ну Закарпатської обл.

ЛАМ – Ластовецька Анна Миколаївна, 1935 р. н., Записала О. Гріга 5 липня 2017 р. у с. Лазещина Рахівського р-ну Закарпатської обл.

МІІ – Міллер Іван Іванович, 1928 р. н. Записав П. Леньо 20 липня 2017 р. у с. Богдан Рахівського р-ну Закарпатської обл.

ММІ – Молдавчук Марія Ільківна, 1936 р. н. Записав П. Леньо 25 липня 2017 р. у с. Березово Хустського р-ну Закарпатської обл.

МСС – Молдавчук Степан Степанович, 1924 р. н. Записала Д. Мороз 6 липня 2017 р. у с. Лазещина Рахівського р-ну Закарпатської обл.

ПМВ – Павлючок Марія Василівна, 1927 р. н. Записали О. Гріга та П. Леньо 6 липня 2017 р. у с. Лазещина Рахівського р-ну Закарпатської обл.

ПММ – Пряничук Микола Миколайович, 1923 р. н. Записала О. Гріга 15 липня 2017 р. у с. Чорна Тиса Рахівського р-ну Закарпатської обл.

СІП – Сакаль Іван Павлович, 1937 р. н. Записав П. Леньо 14 квітня 2016 р. у с. Керцьки Свалявського р-ну Закарпатської обл.

ЮВІ – Юрчук Василь Іванович, 1936 р. н. Записали П. Леньо та О. Гріга 16 липня 2017 р. у с. Білин Рахівського р-ну Закарпатської обл.

SUMMARY

The period of Stalin times in Transcarpathia is investigated in the article. Oral evidences of the contemporaries of the World War II, archival documents and folklore have been used to form the basis of the study. The author is reconstructing the peculiarities of the formation and development of the leader's cult in the Transcarpathian region. Peculiar attention is paid to the significance of the press, monumental sculpture in the creation of Stalin image. People concepts on Stalin are studied, their attitude to the news about his death in 1953 are reflected.

In the interwar period the Transcarpathia, which has been called Subcarpathian Rus at that time, belongs to Czechoslovakia, that has been considered one of the most democratic countries in Europe. In this country local Ukrainian-Rusyny have owned the rights of self-government. However, despite the experience of democratic living, during the process of Transcarpathia including into the Soviet Union, they have been easily opened to the influence of the Stalin cult producers. The Stalin cult has appeared in Transcarpathian region in its perfect canonical form. According to it, the country leader is the father of a large family. The inhabitants of Transcarpathia have become the members of this family after World War II. However they have regretted this fact soon. Transcarpathian Ukraine has become a part of the USSR in 1946. But the Sovietization of its symbolic space, the formation and propagation of the Stalin cult has started long before the transformation of this territory into the typical Soviet region of Transcarpathia. In consequence of an active propaganda of the Stalin cult producers, the region population has taken naturally the values of the Soviet totalitarian society, including the boundless love to the Soviet country leader.

Keywords: Transcarpathian Ukraine, Stalin, identity, Sovietization, propaganda, production of the leader's cult.